

Министерство образования и науки, молодежи и спорта Украины

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

Кафедра истории Древнего мира и Средних веков

Одесский археологический музей

Национальной академии наук Украины

Отдел археологии Северо-Западного Причерноморья

Национальной академии наук Украины

ДРЕВНЕЕ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ

Выпуск X

Одесса

ФЛП «А.С. Фридман»

2013

ББК 63.3(237Ук.7)

Д 73

УДК 902/904

Рекомендовано к печати Ученым советом исторического факультета Одесского национального университета имени И.И. Мечникова.
Протокол № 6 від 26 лютого 2013 р.

Древнее Причерноморье. Выпуск X / Глав. ред. И.В. Немченко. – Одесса: ФЛП «А.С. Фридман», 2013. – 654 с.

Сборник «Древнее Причерноморье» составлен на основании материалов X Чтений памяти профессора П.О. Карышковского, международной конференции, которая состоялась в ОНУ имени И.И. Мечникова 11-13 марта 2013 г. Выпуск включает статьи по проблемам нумизматики, истории и археологии Северного Причерноморья, античной и средневековой истории, византиноведения, истории Европы раннего нового времени, историографии и т.д.

Редакционная коллегия:

Немченко И.В. – к.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, главный редактор

Демин О.Б. – д.и.н., зав. кафедрой новой и новейшей истории ОНУ имени И.И. Мечникова

Дзиговский А.Н. – д.и.н., профессор кафедры археологии и этнологии Украины
ОНУ имени И.И. Мечникова

Кушнир В.Г. – к.и.н., декан исторического факультета ОНУ имени И.И. Мечникова

Луговой О.М. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, технический редактор

Избаш-Гоцкан Т.А. – к.и.н., доцент кафедры истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова

Охотников С.Б. – к.и.н., зам. директора Одесского археологического музея НАНУ

Руссев Н.Д. – д.и.н., проф. Высшей антропологической школы (Кишинев, Молдова)

Самойлова Т.Л. – к.и.н., зав. Отделом археологии Северо-Западного Причерноморья НАНУ

Смынтына Е.В. – д.и.н., зав. кафедрой археологии и этнологии Украины
ОНУ имени И.И. Мечникова

Рецензенты:

Брумяк И.В. – д.и.н., директор Одесского археологического музея НАНУ

Сорочан С.Б. – д.и.н., зав. кафедрой истории Древнего мира и Средних веков Харьковского
национального университета имени В.Н. Каразина

Издание осуществлено при финансовой помощи Владимира Владимировича Левчука и Владимира Алексеевича Краваца.

ISBN 978-966-96181-10-9

© Кафедра истории Древнего мира и Средних веков
ОНУ имени И.И. Мечникова, 2013

- ¹ Добровольський А.В. Перше Сабатинівське поселення // АП УРСР. – 1952. – №. 4. – С. 78-83; Пасек Т.С. Периодизация трипольских поселений (III-II тыс. до н.э.) // МИА. – 1949. – №. 10.
- ² Даниленко В.М., Макаревич М.Л. Дослідження на II Сабатинівському ранньотрипільському поселенні в 1949 р. // АП УРСР. – 1956. – №. VI. – С. 134-144; Макаревич М.Л. Середньобузька експедиція по дослідженню пам'яток трипільської культури // АП УРСР. – 1952. – №. IV. – С. 89-95.
- ³ Раевский К.С. Научно-исследовательские работы Одесского исторического музея (археологические раскопки) // ВДИ. – 1939. – №. 2. – С. 211-215.
- ⁴ Симонович Е.О. Млинове спорудження перших століть н.е. на Південному Бузі // Археологія. – 1952. – Т. 6.
- ⁵ Козубовський Ф.А. Археологічні дослідження на території БОГЕСу 1930-1932 рр. Підсумки археологічних розвідкових робіт в районі майбутнього підтоплення Бозької гідроелектроцентралі. – К., 1933.
- ⁶ Селинов В.И. Археологическая разведка в с. Сабатиновке Грушковского района Одесской обл. // Архів ОАМ НАНУ. – 1937. – інв. № 59378/4.
- ⁷ Добровольський А.В. Середньобузька експедиція 1947 р. // Науковий архів ІА НАНУ. – Фонд експедицій. – Спр. 1947.3.
- ⁸ Даниленко В.М., Макаревич М.Л. Вказ. праця. – С. 134-144.
- ⁹ Бурдо Н.Б. Сабатинівка II // Енциклопедія трипільської цивілізації. Т. 2. – К., 2004. – С. 458-461.
- ¹⁰ Кюсак Д.В., Олейник А., Синельников А. Новые материалы первого Сабатиновского поселения // Лукомор'я. – 2012. – №. 4; Кюсак Д.В., Олійник А., Синельников О. Керамічна „праска” з поселення Сабатинівка I // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. Аркасівські читання. – Миколаїв, 2012.
- ¹¹ Кюсак Д.В., Гаскевич Д.Л. Неолітична стоянка Мельнична Круча: історія дослідження та проблеми інтерпретації крем'яної колекції // ДП, IX. – 2011. – С. 181-188.
- ¹² Добровольський А.В. Поселение трипольской культуры в с. Сабатиновка на Южном Буге. – Рукопись, Архив ОАМ НАНУ № 69283. – 1941.

*Д.В. Кюсак, Ю. Литвинчук (Одеса, Україна)
О.С. Пересунчак (Завалля, Україна)*

КАМ'ЯНЕ-ЗАВАЛЛЯ 1 –

ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ЕТАПУ В1 НА ПІВНОЧІ ОДЕЩИНИ

Трипільська культура представлена в Північно-Західному Причорномор'ї на всіх етапах свого розвитку. Класичними стали матеріали ранньотрипільських Олександрівки, Тимкова та Слобідки-Західної¹, поселень розвинутого етапу Черкасів Сад I та II². В окрему культуру виділено колись віднесені до пізнього Трипільля Усатове та Маяки³. Проте окремі періоди відомі за непропорційно малою кількістю

пам'яток. Так, Трипільям В1 датується лише поселення Слобідка-Лісництво в басейні Дністра⁴. Численні об'єкти цього часу досліджені в долині Південного Бугу, в тому числі і експедиціями Одеського археологічного музею⁵. На жаль, всі вони розташовуються на північному, лівому березі ріки. Ця робота присвячена публікації матеріалів поселення етапу В1, зібраних на південному, правому березі ріки Південний Буг в межах Савранського району Одеської області.

Вперше археологічні пам'ятки проти с. Завалля на правому березі р. Південний Буг було виявлено розвідкою Одеського державного університету імені І.І. Мечникова під керівництвом В.Н. Станко в 1974 р.⁶ Тоді в 300 м від черняхівського поселення Кам'яне-Завалля на мису крутого правого берега Південного Бугу, обмеженого двома глибокими ярами, що впадають в річку з півдня, було зібрано декілька фрагментів ліпної червоноглиняної кераміки, зокрема уламок вінець з прокресленим орнаментом. На той час площадка мису не розорювалася. За досить незначною кількістю знахідок (8 екз.) пам'ятку було віднесено до раннього етапу трипільської культури.

В 1998-2012 рр. О.С. Пересунчаком проводилися розвідки пам'яток на правому березі р. Південний Буг, навпроти смт. Завалля. Ним локалізовано поселення Кам'яне-Завалля 1 – на так званому „першому мисі” в „1 км від мосту через Буг, що веде до смт. Завалля”. Вказано, що поселення, скоріш за все, датується етапом В1 Трипілья⁷.

Поселення розташовується на похилому мисі правого берегу р. Південний Буг. Мис має південно-східну експозицію та піднімається над доволішиньою заплавою на 5-10 м.

З площі пам'ятки походить численний підйомний матеріал, який зібрано переважно учасниками гуртка „Юний археолог” (ЗОШ смт. Завалля, керівник – О.С. Пересунчак). Артефакти з розщепленого кременю та шліфованого каменю представлено кінцевими та боковими скребками на відщепі, скреблами з прямим лезом на масивних відщепах, косотронкованими пластинами, двобічнообробленими підтрикутними наконечниками стріл з прямою основою, двобічнообробленими наконечниками дротиків з прямою, увігнутою, опуклою основою (часто фрагментованими), пластинами з напівкрутою конвергентною ретушшю по краям, свердлами, фрагментом пластини з вентральною ретушшю та характерним полиском (вкладень серпа?), предметами розщеплення та відходами виробництва, трапецієвидною сокиркою з шліфованого каменю, кам'яною кулею (боласом?).

Керамічний матеріал представлено уламками як кухонного, так і столового посуду. Перший прикрашено прокресленими лініями та наліпами. Столовий посуд переважно тонкостінний, з добре відмудленої глини, доброго пропалу з майже непомітними домішками піску та

дрібнотовченого шамоту. Локальною особливістю може бути домішка графітованого піску. Посуд орнаментовано прокресленими лініями, іноді досить широкими, прямокутним та овальним штампом, горизонтальною „ялинкою”, канелюрами. Виділяється уламок сіроглиняного, досить товстостінного горщика зі значною домішкою товчених мушель в тісті, прикрашеного низками овального штампу та вертикальними канелюрами. Фрагмент тулова антропоморфної статуетки пласкої в перетині, трапецієподібної форми, прикрашений прокресленим орнаментом – з такими характерними елементами, як ромб з крапкою на грудях та „поясом” з двох прокреслених ліній, які закінчуються парою крапок перед невеликим розривом на „животі” та мають крапку посередині між ними (пряжка ремня?).

Значно менша кількість знахідок була зібрана в ході робіт Подільсько-Причорноморської експедиції ОАМ НАН України в 2012 р. В місці максимальної концентрації підйомного матеріалу закладено шурф 2×1 м, довгою віссю орієнтований на північ. Ним відкрито наступну послідовність відкладів: 1) темно-сірий гумусований ґрунт (горизонт А, -20 – -30 см); 2) сіре гумусоване підґрунтя (В, -55 – -70 см); 3) світло-сірий ґрунт з дрібними карбонатними вкрапленнями та механічною домішкою світлого суглинку (ВС, -80 – -95 см); 4) світлий суглинок (С). Знахідки (уламки кераміки, кістки, кременева пластинка) зустрічалися в усій товщі відкладів, але особливо численними були, разом з шматками обмазки, в сірому підґрунті на глибині 30-65 см.

Фрагменти кухонної кераміки виготовлені з грубої грудкуватої маси з домішками органіки, дрібно-товченого шамоту та піску. Вони, як правило, неорнаментовані, іноді прикрашені пальцевими вдавленнями, прокресленими лініями та невеликими наліпами. Тонкостінний посуд з добре відмуленої глини здебільшого декоровано прямокутним штампом, рідше лініями, на яких де-не-де збереглася інкрустація білою пастою. Прокреслені лінії – широкі, відносно неглибокі. Кілька добре пропалених фрагментів з тонко-відмуленої глини, скоріш за все, належать розписній кераміці, хоча сліди чорної фарби збереглися лише на одному з них. Один уламок тонкостінної посудини прикрашено вертикальними канелюрами та горизонтальними рядами нігтьових вдавлень. Фрагмент відігнутих вінець прикрашено горизонтальними канелюрами та рядом прямокутного штампу. Нижня частина посудини має увігнуте денце та декорована рядами овального штампу.

Артефакти з розщепленого кременю дуже фрагментовані та сильно обпалені. Присутній уламок двобічно-обробленого наконечника металльної зброї, ретушований відщеп, уламок бокової скребачки на пластині. Також на поверхні підібрано кілька фрагментів ближче не визначених виробів зі шліфованого каменю.

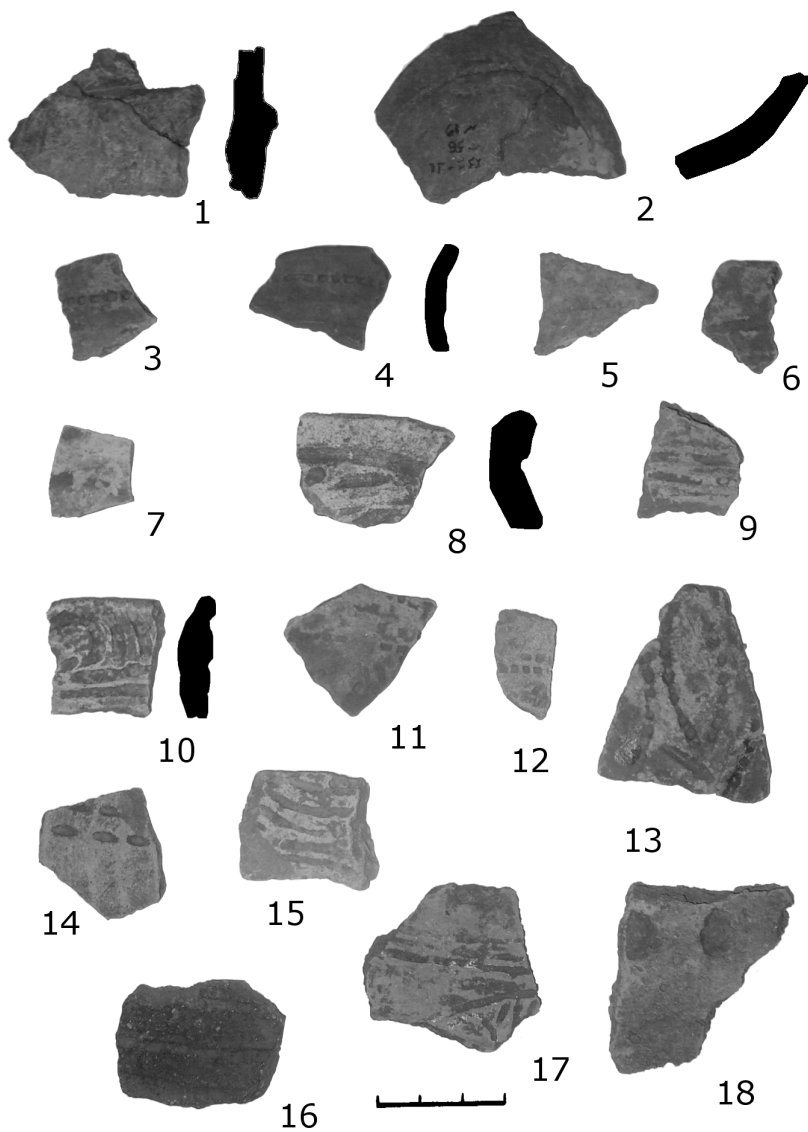

Рис. 1. Знахідки на поселенні Кам'яне-Завалля 1.
1-6 – з шурфа ППЕ, 7-18 – підйомний матеріал

Палеозоологічний матеріал здебільшого невизначений, наявні лише п'ятова кістка європейського оленя та поверхня суглобу гомілкової кістки кабана¹.

Матеріали пам'ятки знаходять численні аналогії в колекціях розташованих неподалік поселень Березівка та Сабатинівка 1. Наявність в колекції фрагментів розписної кераміки, співвідношення груп столового посуду з ритим, канельованим та штамповим орнаментом та стилістика їх виконання, численність двобічнооброблених підтрикутних наконечників металевих зброї змушують припускати датування поселення етапом В1 трипільської культури. Наявність цієї пам'ятки дозволяє частково заповнити виразну прогалину на карті поширення поселень цього часу – між басейном Дністра та долиною Південного Бугу.

В ході шурфування виявлено відносно добре збережений культурний шар, який переважно залягає нижче рівня систематичної оранки. Кам'яне-Завалля 1 виглядає перспективним об'єктом для подальшого систематичного стаціонарного археологічного дослідження, яке дозволило б пролити світло на поки що мало представлений на Одещині період розвитку трипільської культури.

¹ Есипенко А.Л. Раннетрипольское поселение Александровка // *Материалы и исследования по археологии Северного Причерноморья*. – 1957. – №. 1. – С. 10-23.

² Патокова Э.Ф., Петренко В.Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л.Ю. Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. – К., 1989.

³ Петренко В.Г. Епонімне Усагове та проблема генезису усагівської культури // *Трипільська цивілізація у спадщині України*. – К., 2003. – С. 135-143.

⁴ Бурдо Н.Б. Исследование раннетрипольского поселения Слободка-Западная // *Новые археологические исследования на Одессчине*. – К., 1984. – С. 31.

⁵ Добровольський А.В. Перше Сабатинівське поселення // *АП УРСР*. – 1952. – №. 4. – С. 78-83; Киосак Д.В., Олейник А., Синельников А. Новые материалы первого Сабатиновского поселения // *Лукомор'я*. – 2012. – №. 4; Цыбесков В.П. Некоторые итоги исследования Березовского поселения // *Материалы и исследования по археологии Северного Причерноморья*. – 1971. – №. 7. – С. 182-192; Цвек О.В. Нові дослідження багатшарового поселення східнотрипільської культури Березівка на Південному Бугу // *Археологічні відкриття в Україні 1998-1999 рр.* – 1999. – №. – С. 51-53.

⁶ Станко В.Н., Зиньковская Н.Б. Разведки памятников эпохи энеолита в северных районах Одесской области // *Археологические и археографические исследования на территории Южной Украины*. – К.-Одесса, 1976. – С. 130-150.

⁷ Пересунчак С.О. Нові трипільські поселення на Південному Бугу // *Земледельцы и скотоводы Древней Европы. Проблемы, новые открытия, гипотезы (дополненное издание)*. – К.-СПб., 2012. – С. 149-159.

¹ Автори вдячні к.і.н., доц. О.П. Секерській за визначення палеозоологічних матеріалів.